

1. Азаренкова З.В. Вокзал для города // Промышленное и гражданское строительство. – 2000. – №10. – С.13-14.
2. Бабуров В. Линии жизни // Современный дом. – 2002. – №8 (41). – С.12-17.
3. Древаль И.В. Объединенные вокзальные комплексы как структурообразующие факторы в развитии города // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. Вып.36. – К.: Техніка, 2002. – С.127-130.
4. Древаль И.В. Композиционное моделирование архитектурно-градостроительных объектов как фактор их эффективного формирования // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. Вып.63. – К.: Техніка, 2005. – С.12-16.
5. Ерофалов Б. Восточный вокзал Сантьяго Калатравы // Архитектура, строительство, дизайн. – 2001. – №4. – С.58-61.
6. Правдин Н.В., Негрей В.Я. Взаимодействие различных видов транспорта в узлах. – М., 1983.
7. Правдин Н.П., Рябуха Л.С., Лукашев В.И. Технология работы вокзалов и пассажирских станций. – М., 1990.
8. Boutätigkeit der Deutschen Bahn in Berlin. Feldwisch Wolfgang, Ruppert, Günter. ETR: Eisenbahntechn. Rdsch. – 2000. – №6. – S.365-377.
9. Роль железнодорожных узлов в урбанизации Франции. Реферативный журнал «Железнодорожный транспорт». – М., 2001
10. Железные дороги мира. – 2001. – №2. – С.3, 17-19, 79.
11. www.rada.gov.ua.

Получено 18.01.2006

УДК 72.01 : 7.017.4 (477.83)

Б.І.БОЖИНСЬКИЙ, В.П.МИРОНЕНКО, д-р архіт.

Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури

ПРИНЦИПИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-РОМАНТИЧНОГО НАПРЯМУ (на прикладі харківських будівель)

Розглядаються деякі елементи об'ємної композиції харківських будинків українського національно-романтичного напрямку в архітектурі поч. ХХ ст.

Інтернаціональний стиль в Європі й планове будівництво в Радянському Союзі ХХ ст. понівечили національне архітектурне середовище. Архітектура перестала відповідати певним крайовим і національним особливостям, архітектурні об'єкти стали в чомусь безликими й однаковими. Безлике середовище пригнічує мешканців. Тому нагальним тепер є поважання національних особливостей кожного краю у проєктах нових будівель, а також відновлення та збереження старих будівель, що мають у собі національні риси. Для України, що відродилася в кінці ХХ ст., радянська архітектура залишила багато в чому спотворене, денационалізоване середовище, тому тут ця проблема є особливо важливою.

Ця стаття написана відповідно до плану науково-дослідницької роботи Харківського державного університету будівництва та архітектури по кафедрі дизайну архітектурного середовища, присвячена

проблемам реабілітації та збереження пам'яток архітектури.

Серед досліджень стилю модерн і його доби, його національно-романтичні течії відстежували, зокрема, в Великій Британії – Д.Шарп, у Польщі – Я.Захватович, у Чехії – М.Бенешова, в ризькій архітектурі модерну – Я.А.Крастиньш, у російській архітектурі – Е.І.Кириченко [5], В.В.Кирилов та ін. Упродовж усього ХХ ст. український національно-романтичний напрям досліджували архітектори, науковці й аматори, що переймалися його розвитком. Сучасники українського національно-романтичного напрямку, що безпосередньо розробляли його, складали його практику й теорію, були тодішні відомі митці: Д.М.Дяченко, О.Г.Сластьон, О.П.Новицький, М.Шумицький [1, 3], В.Г.Кричевський [1, 8], М.Г.Філянський [1, 9] та ін. Їхня робота відобразила боротьбу різних поглядів на розвиток “українського стилю” (як тоді називався цей напрям). Цей “український архітектурний рух” не лишився поза увагою й харківських архітекторів, художників і мистецтвознавців. Вони зосередилися навколо архітектурного відділу Харківського літературно-художнього гуртка, в якому працювали: художник В.І.Васильківський, архітектори В.П.Тимошенко, К.М.Жуков, В.Г.Кричевський, І.А.Кальбус, В.Е.Мороховець, Є.Н.Сердюк та ін. Найбільше зробили, досліджуючи цей напрям, науковці другої пол. ХХ ст. В.В.Чепелик [1, 3], В.Є.Ясієвич [2]. Проте їхні погляди щодо місця і значення українського національно-романтичного напрямку в архітектурній історії різняться. Окремі пам'ятки харківської архітектури цього напрямку, створені на початку ХХ ст., описували О.Ю.Лейбфрейд [4], В.Мизина, Ю.Полякова [4], Л.Логвиненко та ін. Але й досі немає повноцінної розвідки того, як відроджувалися національні традиції української архітектури під час модерну в Харкові.

Мета цього дослідження: показати українські пошуки національно-романтичного напрямку в архітектурі модерну й виявити особливості цього напрямку (на прикладі Харкова).

Відповідно до цієї мети поставлені такі завдання:

- дослідити український національно-романтичний напрям модерну в теорії і практиці української архітектури на початку ХХ ст.;
- систематизувати риси та узагальнити теоретичні засади, що притаманні українській національній самобутності архітектури цього періоду;
- виявити харківські особливості цього напрямку;

Визначити належність будівлі до певного стилю чи напрямку можна за певними елементами його об'ємної композиції. Кожен стиль чи напрям має свою систему елементів, по яких ми можемо його впізнати. Таку систему має й український національно-романтичний напрям. Цю

систему можна поділити на: композицію стіни, форми вікон, порталів, колон, види карунок (карнизів), шпилів і начілків, дахів, типи обрисів (силует). Зокрема можна сказати, що композиція стін мала такі різновиди: рівна біла стіна, стіна з лопатками, стіна з лопатками, що переходять в арки або трапеційні форми. Стіна могла зберігати або цегляну поверхню, або бути тинькованою. Стіни могли також членуватися простовисно або поземно. Вікна мали такі форми: прямокутні, аркові, еліптичні, лучкові, напівциркульні, трапеційні. Вікна також могли бути спареними, потрійними, або мати декоративні ніші в міжвіконні або понад вікнами. Багато уваги приділялося також порталам: вони розвинулися в такі різновиди: простий трапеційний портал; портал - проріз із дашком і сандриком; проріз, що заглиблений у лоджії; портал оздоблений пілястрами; портал, що зроблений у тамбурі, тамбур висунутий уперед од фасаду. Портал зі своєрідним портиком; портал, що оздоблений сходами. Колони мали такі своєрідні різновиди: кручені колони; гранчасті колони; колони – опори різноманітних незвичайних химерних криволінійних форм, часто низькі та присадкуваті. Карунки (карнизи) могли бути: прості звиси дерев'яного даху; складні дерев'яні карунки з кронштайнами; металеві кронштайни; залізобетонні кронштайни – гребні на ризалітах; складні карунки зі скошеними тримальними частинами, слізницями й вінчальними частинами. Півначілки (напівфронтони) могли бути сліпі й заklenі. Шпилі й начілки мали такі відмінності: найпростіші шпилі й трикутні начілки; чотирикутні шпилі й трапеційні начілки: розлогі, активні, шпилі, що відокремлені від даху; парапети і псевдошпилі; п'яти-шестигрутні шпилі і фронтони: розлогі й активні; начілки барокового типу з волютами. Дахи мали своєрідні риси й були такими: чотирихилий високий дах з півначілком і віконцем; дах із заламами; дахи з вежуватими виступами: пірамідальні дахи на ризалітах, еркерах, дахи з заламами, грушуваті бані, велика винос даху. Вирізнялися й типи обрисів: пасивний; малорозвинений; розвинений; розвинений зі структурною пластикою дахів і вежовими верхами; дуже розвинений і підкреслено структурований обрис із великою пластикою дахів і активізованими верхами веж.

З огляду на зазначену систему розглянемо приклади саме харківських будинків українського національно-романтичного напрямку, розглядаючи їх чітко за поданою системою.

Житловий будинок на вулиці Плеханівській, 29. Арх. Тимошенко С.П. Первні, що притаманні українському національно-романтичному напрямку, зокрема розв'язка стін: використано стіни з лопатками, що переходять у характерні трапеційні форми. Стіна біла, потинькована. Переважає простовисна (вертикальна) стінова композиція, але чолова

площина малоповерхового будинку витягнута поземно, також поземність підкреслює перший поверх, що відокремлений членуванням і має великі аркові вікна. Це все гармонізує фасад будинку. Вікна будинку трьох різновидів: на першому поверсі – аркові, на другому – лучкові, на третьому – трапеційні. На другому й третьому поверхах вікна – парні. Також на другому поверсі над вікнами зроблені трикутні ніші. Центральний вхід оздоблений порталом. Портал простий, трапеційний, з двома пілястрами. Обрис будинку розвинений, із двома вежуватими верхами над еркерами, дахи наметові, з заломом, виніс даху невеликий.

Житлові будинки робітничого селища, вул. Плеханівська, 90. Автор: Троценко В.К. Ознаки українського національно-романтичного напрямку: Стіни будинку цегляні, рівні. Стінова композиція – горизонтальне членування, що розділяє I і II поверхи. Вікна – спарені. На першому поверсі – прямокутні, на другому – трапеційні. Карунки (карнизи) – прості, дерев'яні. Дахи мають півначілки (напівфронтони) з віконними отворами. Дах простий, чотирихилий. Входи облаштовані з дерев'яними ганками з простими дерев'яними стовпчиками. Обрис будинку – малорозвинений. Глибинно-просторова композиція будинку – фронтальна. Симетричний прямокутний план. Взагалі об'ємно-просторовий розв'язок будинку розвинувся, очевидно, з образу хати.

Житловий будинок на вул. Полтавський шлях 67. Автори: Є.Н.Сердюк і Гамаженко. Ознаки українського національно-романтичного напрямку: Стіна II та III поверхів оздоблена лопатками. Фасад простовисно членують лопатки, а поземно відокремлюються членуванням нижній і верхній поверхи. Вікна прямокутні, на верхньому поверсі – трапеційні і спарене дугувате вікно. Портал входу трапеційний, з портиком і залізобетонними кронштайнами. В'їзд у двір праворуч також трапеційний. Начілки (фронтони) по боках фасаду мають трикутні й дугові прорізи. Один із начілків – трапеційний, інший – на взір “кокошника”. Обрис будинку малорозвинений. Композиція будинку плоска, спрямована на вулицю. Ці неактивні, але значні елементи композиції відносять цей будинок до українського національно-романтичного напрямку.

Житловий будинок на вул. Полтавський шлях, 46. Автор: Тимошенко С.П. Ознаки українського національно-романтичного напрямку: стіни рівні, тиньковані. Членування: поземно (горизонтально) відділено перший поверх і поземний орнамент підкреслює четвертий поверх. Простовисно (вертикально) виділені частини фасаду над центральним входом і над бічним в'їздом.

Вікна першого поверху – аркові, другого і третього й горищного –

прямокутні, четвертого – трапеційні, вікна над в'їздом праворуч прямокутні-потрійні. Центральний вхід і бічний в'їзд являють собою трапеційні прорізи. Деякі вікна оздоблені характерними гранчастими колонками, а дах оздоблений колонками химерної форми. Первинно черепичний дах має сильний виніс із кронштейнами. Дах має засклені півначілки (напівфронтони). Над еркером – характерний вежовий пірамідальний дах із заламами й вістрям. Обрис будинку розвинений з пласткою дахів і вежовим верхом. Стіни між вікнами оздоблені характерними візерунками. В цьому будинку гармонійно використано основні розмаїті особливості українського національно-романтичного напрямку, тому будинок є яскравим і показовим представником цього напрямку.

Будинок Харківської селекційної станції на пр. Московський 142. Автори: Є.Н.Сердюк, М.Ю.Харманський. Ознаки українського національно-романтичного напрямку: Стіна рівна, біла. Фасад членовано горизонтально: відділено нижній поверх і лінією візерунку підкреслено перший поверх і вікна ризаліту. Вікна сутеренового й першого поверхів – еліптичні, третього поверху – трапеційні, трапеційні вікна на ризаліті над центральним входом. Бічна вежа має вгорі невеличкі трапеційні віконця. Обидва входи – також трапеційні пройми. Два входи мають відповідно два портали: один простий трапеційний у центрі фасаду, а другий – портал зі сходами. Бічна вежа й балкони мають характерні гранчасті колони. Великі виноси даху мають кронштейни. Дах над ризалитом має засклений півначілок. Дах будинку традиційно чотирискілий. Бічна вежа вежа має пірамідовий гранчастий дах із заламами й гострим завершям. Загалом обрис будинку розвинений зі структурною пластикою даху й вежовим верхом. Несиметричну композицію урізноманітнюють перепади дахів і композиційний акцент – бічна вежа з пірамідовим дахом і вістрям. Композиція будинку об'ємна, звернена на головний фасад із декором і розмаїтими вікнами, і на ріг будинку з вежею, декоративними балконами, візерунками і входом зі сходинок. Це яскравий приклад українського національно - романтичного напрямку, що подає тип будинку цього напрямку у вільній забудові. Це дозволило так цікаво розробити його об'ємно-просторову композицію.

Будинок Харківської художньої школи (Академія дизайну й мистецтв). Адреса: вул. Червонопрапорна (Каплунівська), 8. Автори: К.М.Жуков, М.Ф.Пискунов. Ознаки українського національно-романтичного напрямку: Стіни будинку тиньковані на центральному чолі (фасаді), на задньому фасаді – стіни цегляні (як традиційно було в українських хатах). Стіна рустована, з ярусним членуванням і візе-

рунками, а також декоративними панно. Стінове членування – поземне (горизонтальне) – дашком відокремлено другий поверх, поземним рустованням підкреслено вікна другого поверху, і вертикальним рустованням підкреслено стіни першого поверху по боках, а також міжвіконня. Вікна – прямокутні з закруленими кутами, на друкому поверсі над прямокутними вікнами – декоративні трапеції, що асоціюються з традиційними трапеційними проймами. Портал центрального входу – з чотирихилим дашком і портиком на присадкуватих колонах з трапеційним прорізом. Колонки між вікнами – гранчасті з закругленими гранями. Дах чотирихилий, вкритий дахівкою (черепицею), з великим виносом. Має два присадкуваті вежуваті виступи з пірамідовими дахами з заломами й рівневим (ярусним) переходом. Посередині даху – маленька декоративна вежка з криволінійним обрисом і вістрям. Обабіч вежки – димарі, зроблені в традиційному стилі. Будинок має план на взір “Т”, це визначає симетричність композиції. Обрис будинку дуже розвинений і підкреслено структурований з великою пластикою дахів і активними вежовими верхами. Підкреслена мальовничість, складність і структурованість фасаду, розмаїті архітектурні первні (елементи), візерунки й декоративні панно – все це зробило цей будинок найпомітнішим і найяскравішим прикладом українського національно-романтичного напрямку в Харкові.

Житловий будинок працівників очищувальної станції. Автор: архітектор В.К.Троценко. Стіни будинку рівні, білі (тиньковані), над вимостом і над вікнами – декоративні мальовані лінії, вони поземно (горизонтально) членують фасад. Вікна будинку – прямокутні. На лицьовому чолі (фасаді) – чотири вікна, середні вікна – спарені. Над прямокутними дверима – карунка на дерев'яному кронштейні. Звис даху – простий дерев'яний. Дах має засклений півначілок зі старовинним дерев'яним гребнем. Дах чотирихилий, укритий дахівкою (черепицею). Обрис будинку пасивний. План будинку – на взір “Т”, це вріжнотоманітне об'ємно-просторову композицію будинку. Проект будинку являє собою модернізований образ сільської хати. Автор, очевидно, вирішив урізноманітнити образ будинку, відійшовши від народної традиції. Зокрема це можна бачити в отакому: план хати зазвичай розвивався по одній осі – проте автор зробив його на взір “Т”; На лицьовому фасаді – три прямокутних вікна (спарені вікна посередині сприймаються як одне вікно). Проте в народній архітектурі узвичаєна парна кількість вікон на одній площині стіни. Незвичайно також у хатах робити півначілки (напівфронтони) на дахах, як зроблено тут. Загалом будинок дуже мальовничий і одночасно справляє враження народної традиції й подає типовий приклад українського національно-романтич-

ного напрямку поч. ХХ ст.

У подальшій роботі треба глибше вивчити залишену спадщину українського національно-романтичного напрямку в Харківській архітектурі, тобто будівлі цього напрямку. Виділити риси, що виокремлюють почерк харківських архітекторів тієї доби, як він впливав на те, що формувалися харківські особливості напрямку й на його розвиток узагалі. Можливо також докладніше дослідити особливості внутрішньої оздобы будинків; це дозволить чіткіше окреслити принципи розвитку й будови українського національно-романтичного напрямку Харкова. Певні важливі тенденції розвитку харківського напрямку в загально-українському річизні можна буде виділити, якщо порівняти його з іншими українськими крайовими школами “українського стилю” початку ХХ ст., а також розглянути особливості такого розвитку в сусідніх країнах. Це поглибить знання й про весь цей напрям, і про харківську його гілку.

Вивчаючи цей напрям, не вдалося структурувати особливості українського національно-романтичного напрямку, які починаються із загальних напрямних його рис і закінчуються певними стилістичними первнями. Це дасть змогу дивитися на український національно-романтичний напрям модерну системно й повно, допоможе зберігати його об’єкти. Як висновок дослідження отримано, на нашу думку, повніший погляд на український національно-романтичний напрям початку ХХ ст., конкретно зазначено його особливості, вказано його внесок в українську архітектуру початку ХХ ст., окремі особливості цієї харківської школи.

1. Ясєвич В.Є. Архітектура України на межі ХІХ - ХХ ст. – К., 1988.
2. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн / Упорядник З.В.Мойсеєнко-Чепелик. – К.: КНУБА, 2000. – 378 с.
3. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ - початку ХХ ст. / Інститут мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. – К.: Наук. думка, 2000.
4. Культура й побут населення України / Наумко М. та ін. – К.: Либідь, 1993.
5. Вовк Х. Студії з української етнографії й антропології. – К.: Мистецтво, 1995.
6. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы. – Харьков: Фолио, 1998. – 335 с.
7. Филянский Н.Г. Будущее украинской архитектуры // Украинская жизнь. – 1913. – №2. – С.60-69 (Передрук: Хроніка 2000. – 1994. – Вип.1-2. – С.152-160).
8. Кричевський В.Г. Розуміння українського стилю // Сяйво. – 1914. – Ч.3. – С.88-91 (Передрук: Хроніка 2000. – 1994. – Вип.1-2. – С.161-165).
9. Архітектура: Короткий словник-довідник / А.П.Мардер та ін. – К.: Будівельник, 1995. – 335 с.

Отримано 28.02.2006